

خانواده

در

نگرش اسلام و روان شناسی

محمد رضا سالاری فر

پاییز ۱۳۹۳

سالاری فر، محمدرضا

خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی / محمدرضا سالاری فر . - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
هشت، ۲۳۲ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۰۲. روان شناسی؛ ۱۲) سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)؛ ۱۰۰۶. روان شناسی؛ ۴۹)

ISBN: 978-964-7788-44-1

بها: ۱۴۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۲۰۵ - ۲۱۶؛ همچنین به صورت زیر نویس.

نمایه.

چ ۲: ۸۶، چ ۳: ۸۶، چ ۴: ۸۷، چ ۵: ۸۸، چ ۶: ۸۹، چ ۷: ۹۰، چ ۸: ۹۱، چ ۹: ۹۲، چ ۱۰: ۹۳، بها: ۵۵۰۰۰ ریال.

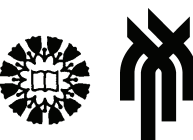
۱. اسلام و خانواده. ۲. خانواده - جنبه های روان شناسی. الف. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی

دانشگاهها (سمت). ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. عنوان.

۲۹۷/۶۴

BP ۲۵۳ / ۲ خ ۲

م ۸۴ - ۲۵۵۷۴

خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی

تألیف: محمدرضا سالاری فر، عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زیر نظر: حجت الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی و دکتر محمد کاظم عاطف وحید

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

ویراستار: سیدمحمدحسن جواهری

حروفچینی و صفحه آرای: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه

چاپ یازدهم: پاییز ۱۳۹۳ (چاپ دهم: تابستان ۱۳۹۳)

تعداد: ۵۰۰۰ نسخه

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۵۵۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۱ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰)، نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰.

ص. پ. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)،

تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷ • تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹، تلفن: ۰۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

پدران باید معلم باشند از برای فرزندان خود، خانواده شما باید مدرسه باشد،
تعلیم احکام اسلام، تهذیب اخلاق نونهالان.

صحیفه نور، ج ۷، ص ۱۶۲

مقدمه ناشران

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) هفدهمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب **خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی** به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب به عنوان منبع کمک درسی برای دانشجویان رشته روان‌شناسی، تهیه شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، همه علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

فصل اول: نگاه اسلام به ازدواج

مقدمه	۵
۱. سیر تاریخی مباحث خانواده از دیدگاه اسلامی	۵
۲. تعریف خانواده	۱۲
۳. مراحل تحوّل خانواده	۱۶
۴. تعریف ازدواج از دیدگاه اسلام	۱۷
۵. زمان مناسب ازدواج از دیدگاه اسلام	۲۰
۶. شرایط گزینش همسر از دیدگاه اسلام	۲۵
۶-۱. ملاک‌های عرفی گزینش همسر	۲۷
۶-۲. صفات همسر مناسب از دیدگاه اسلام	۳۰
۶-۳. اولویت‌بندی و وزن ملاکهای مختلف	۳۵
۶-۴. اهداف گوناگون و گونه‌های مختلف ازدواج	۴۲

فصل دوم: آثار روان‌شناختی ازدواج

۱. ارضای نیازهای جنسی	۴۵
۲. آرامش روانی	۵۳
۳. رشد و تکامل شخصیت	۵۷
۴. زمینه‌سازی برای تربیت فرزند	۵۸
۵. گسترش روابط اجتماعی از طریق خویشاوندی	۶۱
۱- ۵. اهمیت روابط خویشاوندی	۶۲
۲- ۵. گونه‌های روابط خویشاوندی	۶۳

۶۴	..... ۳-۵. روابط خویشاوندی پس از ازدواج
۶۶	..... ۴-۵. تأثیرهای روابط خویشاوندی
۶۹	..... ۵-۵. آثار قطع روابط خویشاوندی
۷۱	..... ۶-۵. مراتب خویشاوندی در اسلام
۷۲	..... ۷-۵. آسیب شناسی روابط خویشاوندی

فصل سوم: ارکان خانواده

۷۵	..... ۱. مسئولیتهای متقابل زن و شوهر
۷۵	..... ۱-۱. سازگاری اولیه
۷۷	..... ۲-۱. استمرار روابط مطلوب
۸۰	..... ۲. مسئولیتهای والدین
۸۵	..... ۳. مسئولیتهای فرزندان
۸۵	..... ۱-۳. وظایف فرزندان نسبت به والدین
۸۹	..... ۲-۳. وظایف فرزندان نسبت به یکدیگر
۹۱	..... ۴. سلسله مراتب در خانواده
۹۶	..... ۵. مرزها در خانواده
۹۶	..... ۱-۵. مرزها در خانواده از دیدگاه مکتب ساخت‌نگر
۹۸	..... ۲-۵. مرزها در خانواده از دیدگاه اسلام

فصل چهارم: راهکارهای اسلام برای کارایی و رشد مطلوب خانواده

۱۰۹	..... ۱. نقش بینشهای دینی در خانواده
۱۱۰	..... ۱-۱. اعتقاد به خدا
۱۱۲	..... ۲-۱. اعتقاد به رسالت و امامت
۱۱۴	..... ۳-۱. اعتقاد به زندگی پس از مرگ
۱۱۶	..... ۲. توصیه‌های اخلاقی برای کارایی بیشتر خانواده
۱۱۶	..... ۱-۲. صداقت
۱۱۸	..... ۲-۲. خوش‌بینی
۱۱۹	..... ۳-۲. قناعت

۱۲۰	..... ۴-۲. صبر
۱۲۲	..... ۵-۲. سخاوت
۱۲۳	..... ۳. آموزه‌های رفتاری اسلام برای کارایی مطلوب خانواده
۱۲۳	..... ۱-۳. روابط کلامی
۱۲۵	..... ۲-۳. روابط غیرکلامی
۱۲۷	..... ۳-۳. محیط خانه
۱۲۹	..... ۴-۳. اداره امور خانواده
۱۳۱	..... ۵-۳. عبادت در خانواده

فصل پنجم: تعالیم اسلام و مشکلات خانوادگی

۱۳۴	..... ۱. عوامل مؤثر بر تعارضها و اختلافهای خانوادگی
۱۳۴	..... ۱-۱. عوامل روان‌شناختی
۱۳۷	..... ۲-۱. عوامل اجتماعی و فرهنگی
۱۳۸	..... ۳-۱. عوامل اقتصادی
۱۴۰	..... ۴-۱. عوامل جسمانی و بدنی
۱۴۱	..... ۵-۱. عوامل دینی
۱۴۴	..... ۲. راههای پیشگیری از اختلافهای خانوادگی در آموزه‌های اسلام
۱۴۴	..... ۱-۲. توجه به گزینش همسر مناسب
۱۴۵	..... ۲-۲. آموزش زوجین
۱۴۶	..... ۳-۲. آموزش دینی
۱۴۷	..... ۴-۲. رعایت حدود و مرزها در خانواده
۱۴۷	..... ۵-۲. توجه به اصل مشورت و کسب توافق در خانواده
۱۵۰	..... ۳. راهکارهای حل اختلافات خانوادگی بر اساس تعالیم اسلام
۱۵۰	..... ۱-۳. پذیرش و تعهد نسبت به سلسله مراتب در خانواده
۱۵۱	..... ۲-۳. حل مشکلات عاطفی و جنسی
۱۵۲	..... قرآن و حل اختلافات خانوادگی
۱۶۰	..... ۳-۳. مشاوره و حکمیت
۱۶۲	..... ۴-۳. جدایی زن و شوهر

فصل ششم: نظام خانواده در اسلام

۱۶۷	۱. انواع خانواده از دیدگاه اسلام
۱۶۹	۱-۱. خانواده‌های تک‌همسری
۱۷۰	۱-۲. خانواده‌های چند همسری
۱۷۳	۱-۳. خانواده‌های ازدواج موقت
۱۷۸	۲. آثار روان‌شناختی قوانین اقتصادی اسلام در خانواده
۱۷۹	۲-۱. مهریه
۱۸۲	۲-۲. نفقه
۱۸۴	۲-۳. ارث
۱۸۴	۳. خانواده‌های الگو در اسلام
۱۸۶	۳-۱. رویارویی با ازدواج
۱۸۷	۳-۲. برخورد پیامبر(ص) با همسران
۱۸۹	۳-۳. برخورد پیامبر(ص) با فرزندان
۱۹۰	۳-۴. روش زندگی حضرت علی(ع) و فاطمه(س)
۱۹۲	۳-۵. سیره خانوادگی سایر ائمه(ع)
۱۹۴	۴. طرحی کلی از نظام خانواده در اسلام
۱۹۴	۴-۱. جامعیت دیدگاه اسلام درباره خانواده
۱۹۵	۴-۲. مهم‌ترین راهبردهای سلامتی و کارکرد مناسب خانواده از دیدگاه اسلام
۲۰۰	۴-۳. سخن پایانی
۲۰۳	منابع
۲۱۵	نمایه اشخاص و اماکن

مقدمه

خانواده یکی از نظامهای اولیه جوامع بشری است که با وجود تحولات اساسی، در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده و هنوز در همه جوامع اهمیت اساسی دارد. خانواده مناسب‌ترین نظام برای تأمین نیازهای مادی، روانی و معنوی بشر بوده و بهترین بستر را برای تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید و اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد فراهم نموده است. با این حال، در عصر حاضر نظام خانواده دچار مشکلات و چالشهای اساسی گردیده و حتی گاه اساس و تمامیت آن نیز زیر سؤال رفته است. متأثر از تحولات اجتماعی، صنعتی و علمی، در بیشتر جوامع از جمله ایران مشکلات متعددی برای خانواده پدید آمده است؛ اختلافهای خانوادگی، طلاق، فرزندان بی سرپرست و بزهکاری نوجوانان و جوانان، نشان دهنده مشکلات اساسی در خانواده‌های ماست. سنتها، اخلاقیات و روشهایی که به تقویت خانواده می‌انجامند، بعضاً متزلزل شده‌اند و دوری از هویت ملی و دینی و پذیرش هویت‌های دنیاگرایانه و دور از اخلاقیات انسانی، بسیاری از مردم ما را تهدید می‌کند.

همه این مشکلات نشان می‌دهد که خانواده‌ها نیازمند توصیه‌های تربیتی و روان‌شناختی بسیاری برای رویارویی با پیچیدگی‌های زندگی کنونی، هستند. اکنون تربیت فرزندان و برقراری روابط مناسب با همسر به سادگی چند دهه گذشته نیست. عوامل مؤثر بر خانواده به قدری زیادند که برای مقابله با عوامل آسیب‌زا، نیازمند آموزش و تربیت خانواده‌ها در سطح ملی هستیم. نکته جالب توجه آن است که ما از پیشینه فرهنگی و علمی غنی و کارآمدی برای رویارویی با مسائل خانواده بهره‌مندیم. مهم‌ترین متون دینی ما، یعنی قرآن و کلمات پیامبر(ص) و معصومان(ع)، سرشار از

توصیه‌های کارآمد و متناسب با عصر حاضر، در باب اساسی‌ترین مسائل خانواده تا جزئی‌ترین موارد آن است. مجموعه‌ی تعالیم اسلامی در مورد خانواده، ما را به نظام و ساختاری رهنمون می‌کند که پاسخ‌گوی همه نیازهای مادی، روانی و معنوی خانواده است.

افزون بر ساختار خانواده که به مراتب و مرزهای درونی و بیرونی آن اشاره دارد، اهداف تشکیل خانواده را نیز می‌توان از گزاره‌های صحیح متون اسلامی استنباط کرد. تعالیم اسلام درباره‌ی چگونگی روابط اعضای خانواده و به عبارتی حقوق و مسئولیت‌های متقابل آنها، توصیه‌های الزامی و اخلاقی فراوانی دارد. سخنان معصومان(ع) و سیره خانوادگی آنان ظرایف رفتاری جالب توجهی در بردارد که هر چند جزئی به نظر می‌رسد، گاه در تحکیم پایه‌های خانواده نقش اساسی دارد. در این کتاب مباحث خانواده را با تعریف خانواده، ازدواج و مقدمات آن، مانند شرایط همسرگزینی، آغاز کردیم و سپس به آثار روان‌شناختی ازدواج و روابط اعضای خانواده پرداختیم و دیدگاه‌های اسلام را در هر مورد تبیین نمودیم.

روابط خویشاوندی را به عنوان یکی از آثار ازدواج در نظر گرفته و ابعاد مختلف آن را بررسی کردیم. در فصل سوم به ارکان خانواده از قبیل مسئولیت‌های زن و شوهر، والدین و فرزندان پرداختیم، و در فصل چهارم نقش باورهای دینی، توصیه‌های اخلاقی و رفتاری اسلام بررسی شد. در فصل پنجم به عوامل مشکلات خانوادگی و راهکارهای اسلام برای پیشگیری و حل آنها پرداختیم. در فصل ششم، انواع خانواده در اسلام و قوانین اقتصادی خانواده در اسلام از نگاه روان‌شناختی بررسی شد. در پایان با اشاره به خانواده‌های الگو در اسلام، طرحی کلی از نظام خانواده در اسلام، ارائه نمودیم و در بحث‌های مختلف کتاب سعی کردیم مسائل را از هر دو جنبه‌ی اسلامی و روان‌شناختی مورد بررسی قرار دهیم. این در حالی است که معمولاً در تألیفات مربوط به خانواده، به یکی از دو جنبه علمی و دینی خانواده پرداخته شده است. امید است مطالب این کتاب با پذیرش همه نقصها و بضاعت علمی اندک مؤلف، در جهت روشن شدن مسائل روان‌شناختی و دینی خانواده گامی مفید به شمار آید. اینجانب با توسل به خاندان عصمت و طهارت، امید به رشد و تکامل معنوی و اخلاقی هر چه بیشتر خانواده‌ها را دارم. از انتقادات و پیشنهاد‌های دانش‌پژوهان و همه متخصصان درگیر با مباحث خانواده

و از جمله خانواده درمان‌گران استقبال می‌کنم، به این امید که بتوانم در جهت رفع کاستی‌های این موضوع مهم، گامی بردارم. در پایان، مراتب تقدیر و تشکر خود را از مساعدت‌های همراهان این طرح اعلام می‌کنم:

استاد حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی، مدیر گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که مباحث این کتاب با نظارت و اشراف ایشان بوده است. استاد دکتر محمدکاظم عاطف وحید که در همه مراحل تدوین این کتاب، با نظارت و راهنمایی‌های خود بر غنای آن افزودند.

استادان گرامی حجت‌الاسلام و المسلمین بهشتی، دکتر مظاهری و دکتر فتحی آشتیانی که از نظریات آنان در مباحث این کتاب بهره‌مند شدم.

مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به ویژه ریاست محترم حجة الاسلام و المسلمین اعرافی که با حمایت‌های بی‌دریغ، این فرصت پژوهشی را برای اینجانب فراهم کردند. سرانجام از همهٔ مسئولان و کارکنان بخش‌های پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که بدون زحمات صادقانه آنان چنین تحقیقاتی به ثمر نمی‌رسید، سپاس‌گزاری می‌کنم: معاونت محترم پژوهشی، معاونت محترم اجرایی، بخش‌های ویراستاری، تایپ و نشر به ویژه آقایان سید عدنان اسلامی، ابوالفضل احمدی و همکارانش در کتابخانه و همه کسانی که فعالیتهای پژوهشی مرهون تلاش‌های آنهاست.

درود و سلام بر خانواده‌ای که برترین زن عالم را به والاترین اوصیای الهی پیوند زد تا شریف‌ترین انسانها را در دامن خویش پرورش دهد، پسری ابوالعجائب که پرشکوه‌ترین صحنه عشق را در تاریخ بشریت آفرید و دختری که پیام این عزت و آزادگی را با صبر و شجاعت به عالم رساند.

به امید روزی که یازدهمین ثمرهٔ این پیوند، عدالت، معنویت و معرفت را در جان و روان همه انسانها جوشش دهد.

«بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

فصل اول

نگاه اسلام به ازدواج

مقدمه

خانواده، یکی از نهادهای مهم جامعه بشری است که زیربنایی ترین و اولین نهاد اجتماع به شمار می‌رود. تأثیر خانواده بر رشد، تعادل و شکوفایی افراد و جامعه به حدی است که هیچ صاحب‌نظری نمی‌تواند آن را انکار کند؛ از این رو، همه فلاسفه و صاحب‌نظران علوم انسانی از ابتدای تاریخ مکتوب علمی، دربارهٔ خانواده توصیه‌هایی داشته‌اند. ادیان الهی نیز به جهت نقش مهم خانواده در اخلاق و معنویت انسانها، آموزه‌های مهمی در این زمینه ارائه کرده‌اند، و در همین راستا آخرین دین الهی یعنی اسلام، در ابعاد مختلف زندگی خانوادگی، دستورها و آموزه‌های مفیدی ارائه کرده است. در این دین، ازدواج و خانواده محبوب‌ترین^۱ و عزیزترین^۲ نهاد بشری نزد خداوند اعلام شده است. در حدیثی از پیامبر گرامی اسلام (ص) آمده است: درهای آسمان، هنگام بروز چهار پدیده گشوده می‌شود (کنایه از نزول برکات و رحمت خداوند) که دو مورد از آنها مربوط به خانواده است: وقتی عقد ازدواج برگزار می‌شود و هنگامی که فرزند به چهرهٔ والدین خود نگاه می‌کند.^۳ با این مقدمه، به بررسی سیر تاریخی مباحث خانواده از دیدگاه اسلامی می‌پردازیم.

۱. سیر تاریخی مباحث خانواده از دیدگاه اسلامی

بر اساس متون اسلامی خداوند از ابتدای حیات بشر پیامبرانی را از میان انسانها برای هدایت آنها برگزیده است تا به تدریج آداب زندگی اجتماعی مطلوب و از جمله تشکیل خانواده را به آنها بیاموزند. از آنجا که خانواده تأثیری اساسی بر سراسر زندگی فرد و

۱. «ما بنی فی الاسلام احبّ الی الله من التزویج». حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۳.

۲. «... بناء احبّ الی الله و اعزّ من التزویج». بحارالانوار، مجلسی، محمدباقر، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

۳. «یفتح ابواب السماء فی اربعة مواضع... عند نظر الولد فی وجه الوالدین و عند النکاح»، همان، ص ۲۲۱.

همه ابعاد اجتماع دارد، همه ادیان الهی به آن توجه ویژه‌ای داشته‌اند. دین اسلام به عنوان آخرین دین الهی، بخش عمده‌ای از قوانین و توصیه‌ها را به خانواده اختصاص داده است. آداب ویژه‌ای برای زندگی خانوادگی وضع کرده و بسیاری از هنجارهای مربوط به ازدواج و خانواده را در بخش عمده‌ای از جهان تغییر داده و در واقع ساختار مطلوب و بهنجار خانواده را بر اساس آموزه‌های دینی بنا کرده است.^۱ پیامبر اسلام (ص) و اولیای دین (ع) به مسائل خانوادگی توجه داشتند و افراد را در زمینه روابط خانوادگی حتی روابط بسیار خصوصی زناشویی راهنمایی می‌کردند. آنان در مورد شیوه انتخاب همسر، کیفیت روابط خانوادگی، برخورد با فرزندان و انواع روابط عاطفی در خانواده، به راهنمایی و حل مشکلات مردم می‌پرداختند. در این کتاب، آموزه‌های اسلام در مورد خانواده بررسی شده است. متون اصلی دین اسلام را قرآن (وحی خداوند به پیامبر گرامی اسلام (ص)) و کلمات معصومین (ع) تشکیل می‌دهد. قطعیت و اعتبار قرآن به تواتر مسلمانان طی قرن‌ها ثابت شده است. کلمات معصومین (ع) نیز از برخی کتب روایی از جمله بحارالانوار، وسائل الشیعه و چند کتاب روایی معتبر دیگر، به دست آمده است. در ابتدای بحث مناسب است، تاریخچه موضوع را در دیدگاه‌های اسلامی بررسی کنیم.

دانشمندان مسلمان از صدر اسلام تا کنون به مسائل خانواده توجه داشته و وظایف و حقوق متقابل اعضای خانواده را مورد تأکید قرار داده‌اند، که در این جا به برخی نظریات برجسته قرون گذشته و برخی نظریات صاحب نظران قرن حاضر در باب خانواده اشاره می‌شود تا سیر تاریخی مباحث خانواده در دیدگاه‌های اسلامی روشن گردد.

۱-۱. ابن سینا: این دانشمند بزرگ قرن چهارم و پنجم هجری، در تألیفات خود به بیان اهمیت خانواده و ارکان آن، چگونگی روابط میان زن و شوهر و نیز والدین و فرزندان می‌پردازد. وی اهداف تشکیل خانواده را انگیزه‌های، اقتصادی، اجتماعی، محبت و آرامش و رفع نیازهای جنسی دانسته است. او زن را شریک اقتصادی و امین مرد، همکار و یاور وی در اداره منزل و مایه آرامش و سکون او می‌داند، و نیازهای جنسی را امری طبیعی معرفی می‌کند که تنها باید از راه ازدواج برآورده شود. ابن سینا معتقد است برای تشکیل یک مدینه فاضله، باید اصولی بر ازدواج حاکم باشد؛
اولاً: باید مردم را به ازدواج تشویق و ترغیب کرد تا بقای نوع بشر تضمین شود.

۱. جمل، ابراهیم محمد، تعدد الزوجات فی الاسلام، ص ۳۹.

ازدواج باید به صورت علنی و آشکار صورت گیرد تا نسبت‌های خانوادگی معین و مشخص باشد. سن ازدواج منوط به حدی از رشد جسمانی و عقلانی است که در آن، فرد در اداره خانواده موفق باشد. ابن سینا به ویژگی‌های مطلوب برای زن اشاره می‌کند که اغلب از متون اصلی دین اسلام برگرفته شده است. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: عقل و زیرکی، حیا و دین‌داری، مهربانی و توانایی فرزندآوری، فرمان‌برداری و امین شوهر بودن، وقار، هیبت و تسلی‌بخش بودن برای همسر

به نظر ابن سینا، مرد باید در روابط با همسر و اداره نهاد خانواده، سه اصل را مورد نظر قرار دهد:

الف - هیبت؛ که اساس تدبیر مرد در خانواده است؛ نواقص را تکمیل کرده و نقاط ضعف را می‌پوشاند و بدون آن روابط زن و شوهر بر اساس صحیح استوار نیست. هیبت شوهر نسبت به همسر آن است که مرد احترام خویش را در خانه حفظ کند، از دین و مروت خویش پاسداری نماید و به وعده‌هایش پایبند باشد. اگر مرد در برابر همسرش از هیبت و احترام لازم برخوردار نباشد، زن وی را کوچک می‌شمارد و به فرمان او وقعی نمی‌نهد و در نهایت زن مدیر و مدبر خانواده می‌شود. ابن سینا این امر را نکوهش می‌کند؛ زیرا بر این باور است که زن نمی‌تواند مدیر و رئیس خانواده باشد.

ب - تکریم؛ شوهر باید زن را بزرگ دارد و او را تکریم نماید. زن هم در مقابل، وقتی کرامت مرد را دید، در حفظ و تداوم آن می‌کوشد و در نتیجه احترام و تکریم متقابل میان زوجین حاکم می‌شود. ابن سینا معتقد است راه اداره زن همین است و اجبار و تهدید ره به جایی نمی‌برد.

ج - اشتغال. شوهر باید زن را دائماً به امور خانه‌داری و تربیت و اداره فرزندان مشغول کند تا اوقات فراغت زن به اموری که ممکن است به روابط سالم آسیب رساند، صرف نشود، در غیر این صورت ممکن است زن به زینت و آرایش برای مردان بیگانه بپردازد و در نتیجه احترام متقابل زن و مرد از میان برود.^۱

ابن سینا با تأکید فراوان بر محبت و الفت در خانواده و استمرار پیوند خانوادگی، طلاق را به صورت استثنایی و با شرایطی سنگین به پیروی از شرع مقدس اسلام، می‌پذیرد. به نظر وی باید تا جایی که امکان دارد برای صلح و سازش میان زوجین کوشید و تنها زمانی

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله، تدابیر المنازل، ص ۳۲-۳۸.

به جدایی رضایت داد که امیدی به سازش آنها نباشد. همچنین طلاق نباید به دست زن باشد، و باید در اختیار مرد باشد و در صورت عدم تدبیر و تعقل کافی در مرد، باید به دست حاکم باشد؛ زیرا این امر در استحکام خانواده نقش بسیاری دارد. ابن سینا مسئولیت اصلی تربیت کودکان را متوجه والدین می‌داند و بر اساس مراحل رشد، وظایفی را مقرر کرده است. وی تربیت فرزندان شایسته و تحویل آنها به جامعه را از اهداف اساسی ازدواج بیان می‌کند.^۱

۲-۱. غزالی: این دانشمند قرن پنجم هجری، در ضمن مباحث اخلاقی، به آداب زندگی خانوادگی به شرح زیر پرداخته است:

ادب اول: در مراسم ازدواج میهمانی برگزار کند. **ادب دوم:** در برخورد با زن، اخلاق نیکو در پیش گیرد به طوری که نه تنها او را نرنجاند، بلکه رفتار و گفتار نادرست وی را تحمل کند. **ادب سوم:** با همسر با مزاح و روی خوش برخورد کند و با سعی و کوشش زمینه درک متقابل را فراهم نماید. **ادب چهارم:** مزاح و روی خوش را به حدی نرساند که هیبت وی به کلی از دست برود و همیشه مرد باید برتر باشد. **ادب پنجم:** در غیرت اعتدال را رعایت کند. **ادب ششم:** در مخارج زندگی، سخت‌گیری نکند و در عین حال اسراف در پیش نگیرد. با خانواده غذا بخورد و هیچ غذایی را به تنهایی نخورد. **ادب هفتم:** در آموزش علم دین به همسر کوتاهی نکند. **ادب هشتم:** میان همسران به عدالت رفتار کند. **ادب نهم:** در هنگام نافرمانی زن، با تلطف و رفق با او مدارا کند. **ادب دهم:** در مسائل جنسی، لذت متقابل در نظر گرفته شود. این آداب در واقع وظایف مرد نسبت به زن است. زن وظایف مهم‌تری بر عهده دارد؛ از جمله: همیشه خویش را پاکیزه نگه دارد، به طوری که زمینه مناسبی برای معاشرت فراهم باشد؛ با شوهر خویش به جمال خود فخر نکند؛ بر شادی او حریص باشد؛ بدون علت دچار خشم و عیب‌جویی نشود؛ در اموال شوهر و زندگی قناعت را رعایت کند و اختلافهای بین خود و شوهر را برای دیگران بازگو نکند.^۲

۳-۱. خواجه نصیرالدین طوسی: وی از دانشمندان قرن هفتم هجری بوده است. طوسی در مورد راه تدبیر و برخورد مرد با زن سه امر هیبت، تکریم و اشتغال زن را لازم

۱. اعرافی، علیرضا، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، ص ۲۹۱-۲۹۴.

۲. غزالی طوسی، ابوحامد، کیمیای سعادت، ج ۱، ص ۳۰۱.

می‌داند. وی در مورد حفظ کرامت زن و احترام گذاردن به او می‌گوید: مرد باید به وضعیت اقتصادی و ظاهری زن توجه و در بهبود آن بکوشد؛ در پوشش او از دیگران سعی وافر داشته باشد؛ در مسائل خانواده با او مشورت کند؛ در تصرف امور منزل دست او را باز بگذارد؛ البته باید مراقب باشد که زن بر او غالب نشود. با خویشان زن رابطه خوبی داشته باشد؛ وقتی آثار صلاحیت و شایستگی در او دید، زن دیگری را بر او ترجیح ندهد؛ زیرا غیرت زنان موجب اخلال در امور خانواده و همکاری نکردن آنها و به هم ریختگی نظام خانواده می‌شود؛ زیرا مرد در منزل مانند دل است در بدن، و چنان‌که یک دل منبع حیات دو بدن نتواند بود، یک مرد را تنظیم دو منزل میسر نشود.

به نظر طوسی شوهر باید در اداره خانواده از اموری خودداری کند: در محبت به زن افراط نکند و او را از روابط نامناسب خارج منزل باز دارد. زنان برای تحصیل رضایت شوهر باید همواره عفت را رعایت کنند، به آنها احترام بگذارند، اخلاق خوب، همسررداری به وجه نیکو و همکاری در روابط جنسی را همواره در پیش گیرند؛ همچنین از سرزنش شوهر خودداری کنند. طوسی در مورد نوع رابطه زن و شوهر می‌گوید: زن شایسته شبیه مادر و دوست است. از این جهت شبیه مادر است که شوهر مایل به حضور او در خانه است و نبود زن برای مرد مشکل آفرین است، و شباهت به دوست از جهت قناعت زن و عدم زیاده‌طلبی او نسبت به مایحتاج زندگی است؛ لذا شوهر را در کمبود برخی امکانات و لوازم آسایش زندگی معذور می‌داند.^۱

۴-۱. فیض کاشانی: وی از دانشمندان قرن یازدهم هجری است که به آثار روان‌شناختی ازدواج و زندگی خانوادگی توجه خاصی مبذول کرده و به مسئله آرامش و سکونت حاصل از روابط زن و شوهر اشاره نموده است. به باور وی، بدون وجود روابط مناسب در زندگی خانواده، مقابله با دشواری‌ها و خستگی‌های ناشی از زندگی روزانه، دشوار است. وی از اولیای دین(ع) نقل می‌کند فردی که از خانواده خود فرار کرده است، مانند بنده فراری است که نماز و روزه او قبول نمی‌شود تا به کانون خانواده باز گردد؛ همچنین فردی که در انجام وظایف خانوادگی کوتاهی کند، مانند بنده فراری است، هر چند در جمع اعضای خانواده حاضر باشد. فیض یکی از وظایف والدین نسبت به فرزندان خود را آموزش نحوه برخورد با همسر و زندگی خانوادگی اعلام کرده، نمونه‌ای

۱. طوسی، خواجه نصیر الدین، اخلاق ناصری، ص ۲۱۷ - ۲۱۹.

از آن را به دختر خود هنگام ازدواج به عنوان توصیه‌های پدری برای برقراری زندگی متعادل و متعالی چنین بیان می‌کند: «دخترم، از آشیانه‌ای که در آن بزرگ شدی، به سوی جایگاهی می‌روی که شناخت کافی از آن نداری و همنشینی که هنوز با او انس نگرفتی، در مقابل او متواضع باش تا او مایه سربلندی‌ات باشد؛ به منزله گهواره‌ای برای او باش تا او تکیه‌گاهت باشد؛ از او اطاعت کن تا او مطیعت باشد؛ او را به خشم نیاور و از او دوری مکن؛ اگر به تو نزدیک شد، تو نیز به او نزدیک‌تر شو و اگر از تو دوری کرد، تو نیز از او دور شو»^۱.

۵-۱. علامه طباطبایی: وی در تفسیر المیزان، هنگام بررسی آیات مربوط به مسائل زندگی خانوادگی، نظریاتی در این باره ارائه کرده است: آفرینش انسان به صورتی است که زن و مرد در ساختمان طبیعی بدن، مکمل یکدیگرند و هریک به تنهایی ناقص و محتاج دیگری است. این نیاز و احتیاج موجب می‌شود که زن و مرد به سوی یکدیگر حرکت کنند و بدین طریق، سکونت و آرامش یابند. به نظر ایشان، این امر از بزرگ‌ترین و آشکارترین نعمتها و موهبت‌های عالم طبیعت است؛ زیرا ساختمان جامعه بشری بر آن استوار می‌شود و به همین سبب است که تعاون و همکاری میان افراد پدید آمده است. ایشان در مورد مودت و رحمت بین زن و شوهر می‌گوید: مودت، محبتی است که اثرش در رفتار ظاهر شود و رحمت نوعی تأثیر روانی است که از دیدن محرومیت یا نقص کسی پدید می‌آید و فرد را وا می‌دارد که به او کمک کند. از روشن‌ترین جلوه‌گاه مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است؛ زیرا زن و شوهر در محبت و رحمت، ملازم یکدیگرند و این دو به هم و به ویژه زن نسبت به فرزندان کوچک‌تر، عطوفت می‌ورزند. این محبت و مودت، والدین را بر می‌انگیزد که در حفظ، تغذیه و تربیت فرزندان بکوشند.^۲

وی در مورد سلسله مراتب افراد در خانواده، به پیروی از آیه «الرجال قوامون علی النساء»^۳، قائل به مدیریت مرد در خانواده است و با اشاره به نکاتی از زندگی اجتماعی و شرایط طبیعی زن و مرد، این امر را تبیین می‌کند. لزوم شدت و قدرتمندی برای جنس مرد و وجوب نرمی و پذیرش برای جنس زن، امری است که همه ملت‌ها، کم و بیش به آن

۱. فیض کاشانی، محسن، المحجّة البیضاء فی تهذیب الاحیاء، ج ۳، ص ۶۷ و ۱۳۵-۹۶.

۲. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۲۸۵.

۳. نساء، ۳۴.

معتقدند، به طوری که زبانهای مختلف عالم، هر شخص پهلوان و تسلیم‌ناپذیر را «مرد» و هر شخص نرم‌خو و تأثیرپذیر را زن می‌نامند. دین اسلام این قانون طبیعی را در تشریح احکام خود، پذیرفت و قوام بودن را برعهده مرد گذاشت.^۱

خداوند به جهت طاقتی که مردان در اعمال سخت و دشوار دارند، و از طرفی زندگی زنان، احساسی و عاطفی است و اساس و سرمایه‌اش رقت و لطافت است، این قوامیت را به مرد داده است. علت دیگر این امر مسئولیت اداره امور اقتصادی خانواده است که برعهده مرد می‌باشد. قیومیت مرد بر زن از نظر مسائل زناشویی است و بر زن لازم است که در این امور و هرچه به آن مربوط است، از شوهر خود اطاعت کند. این امر بدان معنا نیست که مرد از اداره و تصرف زن در مایملک خود، سلب آزادی کند، یا استقلال زن در حفظ حقوق فردی و اجتماعی و دفاع از منافعش را سلب نماید؛

به بیان دیگر، از آن‌جا که مرد هزینه زندگی زن را از مال خویش می‌پردازد، بر زن نیز لازم است در همه آنچه مربوط به روابط جنسی است، از مرد اطاعت کند.^۲

۶-۱. شهید مطهری: او در تألیفهای خود به مسئله ازدواج، اهمیت فراوانی داده و به تبیین قوانین اسلام با توجه به نیازهای انسان در عصر حاضر پرداخته است. به نظر وی، دین اسلام اصرار فراوانی دارد که محیط خانوادگی، آمادگی کامل را برای کامیابی زن و شوهر از یکدیگر، داشته باشد. زن یا مردی که در این امور کوتاهی کند، مورد نکوهش صریح اسلام قرار گرفته است. به اعتقاد شهید مطهری، از میان ادیان الهی، دین اسلام بیشترین توجه خود را به بعد جنسی زندگی خانوادگی معطوف کرده و این امر را مقدس شمرده است. در بعد عاطفی، محیط خانواده، محل بروز عمیق‌ترین روابط و منشأ روابط عاطفی در اجتماع است. نکته جالب توجه در نظریات شهید مطهری، تقارب دیدگاه ایشان در باب خانواده با دیدگاه سیستمی است^۳ که در آن افراد در خدمت سیستم هستند و باید روابط اجزا به گونه‌ای باشد که کل خانواده، به عنوان یک واحد به اهداف مورد نظر نائل شود. به نظر ایشان، ازدواج اولین گامی است که انسان از خودپرستی و خود دوستی به سوی دیگر دوستی بر می‌دارد. تا پیش از ازدواج تنها یک «من» وجود

۱. کلمه قیوم به معنای فردی است که مسئول رسیدگی به امور فرد دیگر است، و قوام نیز مبالغه در این امر است.

۲. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۲۸۹ و ۵۴۴-۵۴۷.

۳. این دیدگاه را برتالانفی (Bertalanffy) گسترش داد. در این دیدگاه، به خانواده به عنوان یک واحد متشکل نگریسته می‌شود و فرد به عنوان بخشی از سیستم فراگیر خانواده تلقی می‌شود (زیمون، ف، مفاهیم و تئوری‌های کلیدی در خانواده درمانی، ص ۲۵۳).

داشت و همه چیز برای «من» بود. اولین مرحله‌ای که این «من» شکسته می‌شود، یعنی موجود دیگری در کنار این «من» قرار می‌گیرد و برای او معنا پیدا می‌کند، کار می‌کند، زحمت می‌کشد، خدمت می‌کند نه برای «من» بلکه برای «او»، در ازدواج است. سپس وقتی دارای فرزند می‌شود دیگر «او»، «اوها» می‌شود و گاهی «من» نیز فراموش می‌شود.^۱

به نظر ایشان، از جنبه‌های مهم ازدواج، ایجاد کانونی برای پذیرش نسل آینده و تأمین سعادت آنهاست. دست توانای خلقت برای ایجاد، بقا و تربیت نسلهای آینده، علایق نیرومند زن و شوهری را از یک سو و علایق پدر و مادر و فرزند را از سوی دیگر به وجود آورده است. عواطف اجتماعی و انسانی در محیط خانواده رشد می‌کنند. حرارت محیط فطری و طبیعی پدر و مادر روح کودک را نرم و ملایم می‌کند. ما وقتی می‌خواهیم عواطف دو نفر را نسبت به یکدیگر تحریک کنیم، می‌گوییم افراد یک ملت برادر یکدیگرند. قرآن نیز عواطف پاک ایمانی مؤمنان را به عواطف برادری تشبیه می‌کند: «اتّما المؤمنون اخوة»^۲. عواطف برادری تنها از خویشاوندی و هم‌خونی پیدا نمی‌شود، عمده این است که دو برادر در یک کانون محبت بزرگ می‌شوند و منشأ عواطف در اجتماع نیز همین عواطف برادری است.^۳ به‌طور کلی، از مجموعه نظریات فوق نکاتی را می‌توان در باب نظام روان‌شناختی خانواده بیان نمود. بحث سلسله مراتب در خانواده و اقتدار بیشتر مرد، مورد اتفاق همه این صاحب‌نظران است. وظایف اعضای خانواده و حدود و مرزهای آن تا حدی بیان شده است، و زمینه‌های ناکارآمدی خانواده و عوامل اختلال در کارکردها، معرفی و به راههای پیشگیری توجه شده است. حالات روانی هر یک از زن و مرد و نکات روان‌شناختی تحکیم بخش روابط مطلوب در خانواده نیز تا حدی مورد توجه قرار گرفته است.

۲. تعریف خانواده

«خانواده» گروه کوچکی است که حد فاصل بین فرد و جامعه قرار گرفته است. صاحب‌نظران تعریفهای متعددی برای خانواده ارائه کرده‌اند، ولی هر تعریف به بعدی از خانواده توجه داشته است؛ از این رو شاید مناسب‌تر باشد که خانواده را با توجه به

۱. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۲۶۶ و ۲۶۷.

۲. به راستی مؤمنان برادر یکدیگرند؛ حجرات، ۱۰.

۳. مطهری، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، ص ۴۶ و ۴۷.

ویژگی‌های اساسی آن تعریف کنیم:

الف - از عمومی‌ترین سازمانهای اجتماعی است که بر اساس ازدواج بین یک مرد و دست‌کم یک زن شکل می‌گیرد.

ب - در آن، مناسبات خونی یا اسناد یافته (پذیرش فرزند) به چشم می‌خورد.

ج - معمولاً دارای نوعی اشتراک مکانی است.

د - معمولاً کارکردهای گوناگون شخصی، جسمانی، اقتصادی، تربیتی و جز اینها را بر عهده دارد.

خانواده همچون آینه‌ای عناصر اصلی جامعه را در بر دارد و انعکاسی از نابسامانی‌های اجتماعی است. در عین حال، تأثیرپذیری شدیدی از جامعه دارد و می‌توان گفت: جامعه سالم فقط در پرتو خانواده سالم ممکن است^۱. تعالیم اسلام نیز بر ویژگی‌های یاد شده در خانواده، تأکید می‌کند. بر اساس تعالیم اسلامی، خانواده مجموعه‌ای است از افراد با رابطه‌های سببی (عقد ازدواج) و نسبی (والدینی - فرزندی و خواهر و برادری). این افراد نسبت به هم متناسب با نوع نسبت و ارتباط، مسئولیتهای اجتماعی، حقوقی، تربیتی، رفتاری، اقتصادی و دینی دارند. بر اساس این تعریف، از نظر تعالیم اسلام خانواده شامل خانواده‌های هسته‌ای و گسترده می‌شود. با وجود این، با توجه به میزان مسئولیتهای و حقوق اقتصادی، اجتماعی و رفتاری اعضای خانواده نسبت به هم، سه مرتبه خانواده در اسلام دیده می‌شود:

- خانواده مرتبه اول: زن و شوهر و فرزندان بدون واسطه؛

- خانواده مرتبه دوم: زن و شوهر، فرزندان، والدین زن یا شوهر (اجداد فرزندان)؛

- خانواده مرتبه سوم: زن و شوهر، فرزندان به علاوه والدین زن یا شوهر و دایی، خاله،

عمو و عمه فرزندان.

این اولویت‌بندی بر اساس مسئولیتهای زن و شوهر نسبت به هم، والدین نسبت به فرزندان بدون واسطه و باواسطه، فرزندان نسبت به اجداد، عمه، عمو، خاله و دایی، و قوانین اقتصادی اسلام مانند نفقه، ارث و زکات واجب، و قوانین حقوقی مانند ولایت جد پدری و دیه عاقله در نظر گرفته شده است. بیشتر آیات قرآن که به روابط اعضای خانواده مربوط می‌شود، به مسائل خانواده مرتبه اول پرداخته^۲ و آیات کم‌تری به

۱. ساروخانی، باقر، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، ص ۱۳۶.

۲. مانند: بقره، ۱۰۲، ۱۸۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲۲۲ و ۲۲۳؛ آل عمران، ۱۴؛ نساء، ۳، ۳۴، ۳۵، ۱۲۸، ۱۲۹ و ۲۱؛ نور، ۳۲؛ روم، ۲۱؛ مجادله، ۴-۱؛ تحریم، ۱، ۵ و ۱۱؛ نغابن، ۱۴؛ فرقان، ۷۴.

خانواده مرتبه دوم^۱ و آیات محدودی، مانند آیات ارث، به مسائل خانواده مرتبه سوم پرداخته است.^۲ شکل ۱ این سه مرتبه خانواده را نشان می‌دهد. بر اساس این طرح ممکن است فردی مانند الف متعلق به ۶ خانواده باشد: دو خانواده مرتبه ۱، دو خانواده مرتبه ۲ و دو خانواده مرتبه ۳:

- خانواده مرتبه ۱: فرد، همسر و فرزندان؛ او، خواهر، برادر و پدر و مادرش؛
- خانواده مرتبه ۲: فرد، همسر، فرزندان و پدر و مادرش؛ او، همسر، فرزندان و پدر و مادر همسرش؛
- خانواده مرتبه ۳: فرد، همسر، فرزندان، اجداد پدری فرزندان، عمو و عمه و فرزندان آنها؛ او، همسر، فرزندان، اجداد مادری فرزندان، خاله، دایی و فرزندان آنها.

---

۱. اسراء، ۲۳ و ۲۴؛ یوسف، ۱۲، ۸، ۹۲ و ۱۰۰؛ بقره، ۱۳۲.

۲. مانند: نساء، ۱؛ انفال، ۷۵؛ احزاب، ۵۰؛ نور، ۲۴.

این تعریف از خانواده مبتنی بر مسئولیتهای افراد نسبت به اعضای خانواده و خویشان و نیز اهدافی است که تعالیم اسلام برای ازدواج و تشکیل خانواده در نظر دارد. تعالیم اسلام برای سعادت و سلامت دنیوی و اخروی انسانها، برنامه‌هایی را قرار داده که از جمله آنها تشکیل خانواده است. در این برنامه‌ها نیازهای طبیعی انسان و شرایط اجتماعی او در همه عصرهای تاریخ در نظر گرفته شده است؛ از این رو، تحولات اجتماعی بشر، به ویژه تحولات عصر حاضر که خانواده را دچار دگرگونی‌های اساسی کرده و گاه موجبات دوری از اهداف تشکیل خانواده را فراهم آورده است، نباید ما را از تعریف مناسب خانواده دور کرده و به جهتی سوق دهد که نتوانیم اهداف تشکیل خانواده را تحقق بخشیم؛ به همین جهت باید تلاش کرد، تحولات اجتماعی در جهت تشکیل و استمرار خانواده‌هایی که سعادت و سلامت بشر را تضمین می‌کنند، سوق داده شود. البته تحقق این امر در بیشتر جوامع دشوار است. با وجود این، می‌توان در جوامعی که زمینه فرهنگ اسلامی در آنها وجود دارد، در این راستا گامهایی برداشت. تقویت روابط خویشاوندی یکی از راهکارهایی است که خانواده‌ها را در جهت تحقق بخشیدن به اهداف مورد نظر، یاری می‌کند. چگونگی روابط خانواده‌های مرتبه دوم و سوم، بیشتر در ضمن موضوع خویشاوندان در فصل دوم بررسی می‌شود، و در فصلهای دیگر بیشتر، مباحث مربوط به خانواده مرتبه اول مورد توجه قرار می‌گیرد، هر چند در مواردی به مسائل خانواده‌های مرتبه دوم و سوم نیز پرداخته می‌شود.

افزون بر این، مانند نظریه سیستمی، خانواده در اسلام به عنوان یک واحد اجتماعی در نظر گرفته شده و چیزی بیش از مجموعه افرادی است که آن را تشکیل می‌دهند. یکی از شواهد این امر، مسئولیت افراد در قبال خانواده در جنبه‌های اقتصادی و تربیتی است. در قرآن به سعادت اخروی فرد در کنار خانواده او توجه شده و خداوند از انسانها می‌خواهد نه تنها خویش، بلکه خانواده خود را از گرفتاری و عذاب اخروی محافظت کنند.^۱ همچنین خداوند به پیامبر(ص) خطاب می‌کند که خانواده خود را به نماز دعوت کن.^۲ آیاتی که به تأثیر رفتار فرزندان در تعالی معنوی والدین اشاره کرده^۳، نیز دلیلی بر شدت وابستگی اعضای خانواده در امور دنیوی و اخروی به یکدیگر است. حساسیت

۱. «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...» تحریم، ۶. ۲. «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» طها، ۱۳۲.

۳. «وَالْبَقِيَّةُ الصَّالِحَاتُ حَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» كهف، ۴۶.

پیامبران نسبت به خانواده خود و هدایت آنها^۱، نیز از جمله دلایلی است که ارتباط و تأثیر متقابل اعضای خانواده را نشان می‌دهد. شدت این ارتباط به حدی بوده است که گاه پیامبران برای اعضای خانواده خود طلب آموزش و نجات می‌کردند و چون این اعضا بر گمراهی خود اصرار می‌نمودند، خداوند این پیامبران را به خاطر طلب آموزش برای اعضای خانواده خود، ملامت کرده است.^۲

۳. مراحل تحوّل خانواده

روان‌شناسان برای گروه‌های اجتماعی، مراحل تحوّل را در نظر می‌گیرند که از شکل‌گیری تا انقضای گروه را در بر می‌گیرد.^۳ خانواده نیز مراحل متعددی را در گذر زمان تجربه می‌کند و می‌توان هر خانواده مفروض را در یکی از این مراحل در نظر گرفت. خانواده یک واحد اجتماعی ایستا نیست، بلکه فرآیندی از تغییر مداوم است. ورود افراد به مجموعه خانواده یا خروج از آن، از موجب تغییر و تحول در خانواده است. اگر تغییر را مطابق زندگی بشری بهنجار بدانیم، خانواده را نیز باید بسیار انعطاف‌پذیر با نوسان دائمی و بیشتر در حالت عدم تعادل ببینیم. خانواده مانند همه ارگانیزم‌های زنده مایل به بقا و استمرار است و تغییر آن نیز گاه به منظور حفظ بقا و تعادل می‌باشد. برای تحوّل خانواده چهار مرحله [واحد دو نفره زن و شوهر (مرحله زوجیت)، خانواده دارای فرزندان خردسال، خانواده دارای فرزندان مدرسه‌ای یا نوجوان و خانواده دارای فرزندان رشد یافته]^۴ و گاه تا نه مرحله در نظر گرفته شده که به شرح ذیل است: ۱. مرحله‌گزینش همسر و نامزدی؛ ۲. زوجهای بدون فرزند؛ ۳. خانواده‌های دارای کودکان کم‌تر از سی ماه؛ ۴. خانواده‌های دارای کودکان پیش‌دبستانی (۲/۵ - ۶ ساله)؛ ۵. خانواده‌های دارای کودکان مدرسه‌ای (۶ - ۱۳ ساله)؛ ۶. خانواده‌های دارای نوجوان (۱۳ - ۲۰ ساله)؛ ۷. خانواده‌هایی که جوانان از آنها جدا می‌شوند؛ ۸. والدین میان‌سال؛ ۹.

۱. از جمله این موارد، توصیه پیامبران به فرزندان خود و دعا برای هدایت آنهاست؛ برای نمونه ر.ک: بقره، ۱۳۲ و ابراهیم، ۴۰.

۲. از جمله این موارد، طلب نجات فرزند نوح(ع) توسط وی (هود، ۴۶) و طلب آموزش ابراهیم(ع) برای پدر خود (توبه، ۱۱۴) است.

3. Forsyth, D.R., Our Social World. P. 362.

4. Minuchin, S, ... Family Therapy Techniques P. 20-26.

مرحله کهولت اعضای خانواده^۱. دووال، به هشت مرحله تحول در خانواده معتقد است، ولی مرحله گزینش همسر را نیز گرچه پیش از ازدواج است، باید از مراحل مهم زندگی خانوادگی دانست^۲. هرچند برای تحول خانواده الگوی کلی - مانند آنچه گفته شد - ارائه شده است، باید توجه داشت هر خانواده ضرب‌آهنگ، سرعت، پاداشها، رویدادها، هماهنگی‌ها و ناسازگاری‌های ویژه خود را دارد که در پذیرش یک مرجع و قالب کلی برای تحول خانواده‌ها، باید در نظر گرفته شود.

خانواده‌ها در هر مرحله تحول، وظایف و مسئولیتهایی متناسب با آن مرحله دارند؛ همچنین ویژگی‌های روانی افراد و مشکلات هر مرحله، با مراحل دیگر متفاوت است؛ از این رو باید متناسب با مرحله تحولی خانواده، به راهنمایی و حل مشکلات و سعی در رشد آن پرداخت. به جهت‌های یاد شده، شناخت مراحل تحول خانواده در هر فرهنگ اهمیت ویژه دارد.

۴. تعریف ازدواج از دیدگاه اسلام

ازدواج مرحله مهمی از تشکیل خانواده است که بیش از همه مراسم و رویدادهای زندگی انسان در جنبه‌های متعدد فردی و زیستی و اجتماعی، امری جهانی و از نظر هدف ثابت و پایدار است. این فرآیند عبارت است از کنش متقابل مرد و زنی که برخی شرایط قانونی را تحقق بخشیده‌اند. ازدواج، بین فرهنگ و طبیعت تعادل برقرار می‌کند و از نوعی تقدس برخوردار است و در مقایسه با سایر روابط انسانی، تمامیتی بی‌نظیر دارد؛ بدین معنا که ابعاد زیستی، اقتصادی، عاطفی، روانی و اجتماعی زندگی را پوشش می‌دهد^۳.

تعالیم اسلام نیز بر نکات فوق در ازدواج تأکید دارد، هرچند برخی را بیشتر مورد توجه قرار می‌دهد. اسلام ازدواج را قراردادی با شرایط ویژه می‌داند^۴ و نسبت به ملل و ادیان دیگر، برای مسلمانان در ازدواج شرایط بیشتری مقرر کرده است، هر چند ازدواج سایر فرهنگها را در ظرف و قالب خود به رسمیت می‌شناسد^۵. نکته دوم، استحکام این

1. Goldenberg, I, ..., Family Therapy, P. 13-16.

2. Ibid.

۳. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، ص ۲۳-۲۴. ۴. نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۵-۸.
۵. در این رابطه می‌توان به مواردی اشاره کرد که اولیای دین (ع) به شدت با کسانی که به افرادی از فرهنگهای دیگر نسبت زنا می‌دانند، برخورد کرده و ازدواج آنها را به رسمیت می‌شناختند، هرچند بر خلاف شرایط ازدواج در اسلام صورت گرفته باشد. (لکل قوم نکاحاً) کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۱، ص ۳۵۳.

قرارداد است. در قرآن از ازدواج به عنوان «پیمانی محکم» یاد شده است^۱، و جملاتی که در عقد ازدواج و هم‌زمان با آن از سوی یک طرف گفته می‌شود و طرف مقابل نیز آن را می‌پذیرد، نشان از استواری این پیوند دارد^۲. برخی از این جملات از متن قرآن گرفته شده و بر این استوار است که زن و مرد باید به صورت مناسب و مطلوب به زندگی مشترک خویش ادامه دهند، و در صورتی که بخواهند از هم جدا شوند باید با احسان و نیکی به یکدیگر همراه باشد^۳. در عین حال، پیمان زناشویی محکم‌ترین قرارداد اجتماعی است که می‌توان آن را ناشی از دوستی شدید و رحمت متقابل بین زن و شوهر دانست که قرآن به آن اشاره کرده است^۴. این دوستی، قوی‌ترین امری است که فرد بر آن اعتماد کرده، والدین، خواهر و برادر و همه خانواده را رها می‌نماید و راضی می‌شود با فردی که نسبت خونی با او ندارد، زندگی کند و در سختی و آسایش با او شریک باشد. از نشانه‌های مهم خداوند در خلقت انسان، جذبه روان‌شناختی در وجود مرد و زن است که می‌پذیرند از نزدیکان جدا شوند و فرد ناآشنایی را به همسری برگزیند تا مایه آرامش یکدیگر شوند و رابطه دوستانه آنها از هر رابطه دیگر عمیق‌تر گردد. به نظر می‌رسد، زن و مرد تنها در صورت اطمینان به عمق این رابطه و گوارا بودن زندگی مشترک، به ازدواج رضایت می‌دهند. این پیمان فطری، بسیار محکم و امری و رای ارضای جنسی است و اطمینان زن و مرد به یکدیگر بیش از اطمینان افراد به هم در هر رابطه دیگر انسانی است. این امور باعث می‌شود ازدواج به پیمان محکمی تبدیل شود^۵.

از آثار روان‌شناختی ازدواج که تا حدی به نوع این پیمان مربوط می‌شود، تأثیر و تأثر شدید زن و شوهر از یکدیگر است که شاید بتوان آن را عمیق‌ترین و قوی‌ترین تأثیر و تأثر متقابل در روابط اجتماعی دانست. عبارتهایی در متون اسلامی، به این واقعیت روان‌شناختی اشاره دارد. در مورد مردان گفته شده است که با ازدواج، اختیار خود را به دست زن می‌دهند، پس متوجه باشند عنان اختیار خود را به دست چه کسی می‌دهند^۶. همچنین هنگام ازدواج گفته شده است که ببین چه کسی را کنار خود قرار می‌دهی، در مالت شریک می‌کنی و بر دین و اسرار آگاه می‌سازی^۷. در مورد زنان نیز گفته شده

۱. «وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا» نساء، ۲۱.
 ۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۶۷-۲۶۹.
 ۳. «أَلْطَلْقُ مَرَّتَانٍ فَمَا سَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ» بقره، ۲۲۹ و «أَوْ سَرَخُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ» بقره، ۲۳۱.
 ۴. روم، ۲۱.

۵. رشیدرضا، محمد، تفسیر المنار، ج ۴، ص ۴۶۰.

۶. «انما المرأة فلاة فانظر ماتقلد»، حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۷.

۷. «انظر این تضع نفسک و من تشرکه فی مالک و تطلعه علی دینک و سرک»، همان، ص ۱۴.

است که با ازدواج به تبعیت کامل شوهر در می‌آیند.^۱ هر دو تعبیر، نشان از وابستگی عمیق و متقابل بین زن و مرد دارد. بر این اساس، هر یک از زن و مرد، در رفتار و افکار و نگرشها به شدت تحت تأثیر طرف مقابل قرار می‌گیرد. از آنجا که این امر لازمه ازدواج است، در تعالیم اسلام توصیه‌های اکیدی در باره‌گزینش همسر به ویژه شوهر وجود دارد؛ از جمله این که اعتقادات و رفتار فرد مورد گزینش در مسیر صحیح باشد.

از نکات دیگر، نگاه معنوی به ازدواج و جنبه تقدس آن در اسلام است. به‌طور کلی می‌توان گفت: هرگونه تقدس در ازدواج ریشه در ادیان الهی دارد.^۲ بسیاری از جوامع بشری مراسم ازدواج را در عبادتگاهها برگزار می‌کنند؛ برای مثال، مسیحیان ازدواج را یک امر دنیوی نمی‌دانند؛ زیرا ازدواج نشانه‌ی محبت خدا، به بشریت است. آنان این مراسم را در کلیسا، و ادیان دیگر در عبادتگاه‌های خود برگزار می‌کنند.^۳ تعبیرهای متون اسلامی، چه قرآن و چه کلمات اولیای دین(ع)، به گونه‌های مختلف بر تقدس ازدواج تأکید می‌کنند. برخی از این جملات عبارت‌اند از: بیشتر اهل جهنم کسانی هستند که ازدواج نکرده‌اند؛^۴ کسی که ازدواج کند، نیمی از دین خود را کامل کرده است؛^۵ یکی از زمانهای نزول رحمت خدا هنگام برگزاری عقد ازدواج است.^۶ همچنین بسیاری از رفتارهای خانوادگی، در اسلام به منزله عبادت محسوب می‌شوند و حتی بعضی از آنها در شرایط خاص محبوب‌تر از برخی عبادتها اعلام شده است.^۷ همه این امور که به تقدس و معنویت ازدواج اشاره دارد، فرد را تشویق می‌کند تا مسئولیتها و رفتارهای خانوادگی را جزو وظایف دینی خویش قرار دهد و بدین ترتیب، امور زندگی دنیوی در مسیر تکامل معنوی و اخروی قرار گیرد. این در مقابل نگرشی است که راه رشد معنوی را در دوری از ازدواج جستجو می‌کند. اگر می‌بینیم در تعالیم اسلام به افراد توصیه می‌شود پیش از اقدام به ازدواج، در گزینش همسر و انجام مراسم در مراحل بعدی، با نماز و دعا و توکل بر خدا رفتارهای خود را همراه کنند،^۸ به این جهت است که ازدواج را با معنویت همراه کنند و به آن تقدس بخشند تا بتوانند زمینه تکامل و رشد انسانی را فراهم آورند.

۱. «النکاح رقی فاذا انکح احدکم ولیده فقد ارقها فلینظر احدکم لمن یرقی کریمته» همان، ص ۵۲.

۲. میشل، توماس، کلام مسیحی، ص ۹۴. ۳. سیف، سوسن، تنوری رشد خانواده، ص ۸۶.

۴. «اکثر اهل النار العزّاب»، حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۸.

۵. «من تزوّج احرز نصف دینه» همان، ص ۵. ۶. مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۲۱.

۷. همان، ص ۲۸۵ و ۲۸۹. ۸. حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۷۹.

از نکات دیگری که دین اسلام در ازدواج مورد توجه قرار داده، مراسم و تشریفات آن است. اهمیت این مراسم به حدی است که اولیای دین(ع) تفاوت ازدواج و روابط جنسی نامشروع را در برگزاری مراسم ویژه که معمولاً همراه با جشن و شادمانی است، اعلام کرده‌اند^۱. جالب توجه آن است که تعالیم اسلام برای مراسم ازدواج، استثناهایی در نظر گرفته^۲ که در واقع به بُعد لزوم جشن و شادمانی در ازدواج باز می‌گردد. غنا که آوازه‌خوانی طرب‌انگیز است، در برخی مراسم ازدواج با رعایت حدود خاص، جایز شمرده شده است^۳. برگزاری مراسم ازدواج باعث می‌شود زن و شوهر، خود را از نظر روانی برای شروع یک زندگی مشترک آماده کنند و ازدواج را امر مهمی تلقی نمایند که افرادی زیادی در فراهم آوردن شرایط آن یاری کرده‌اند، نه یک مسئله ساده در زندگی که بتوان به آسانی آن را به هم زد، یا به وظایف مترتب بر آن بی‌اعتنا بود. حضور و شادی دیگران در این مراسم به رضایت زوجین و افزایش ارزش مثبت خود آنها کمک می‌کند. شروع زندگی جدید با برگزاری مراسم، تشویق دیگران را به نوعی همراه دارد و زمینه ازدواج افراد دیگر را نیز فراهم می‌کند.

۵. زمان مناسب ازدواج از دیدگاه اسلام

برای انجام ازدواج در فرهنگهای مختلف، محدودیت زمانی وجود ندارد، ولی بیشتر مردم در دوران جوانی ازدواج می‌کنند. امروز به علت تقویت خانواده هسته‌ای و دشواری‌های اقتصادی در جوامع صنعتی، متوسط سن ازدواج افزایش یافته است. بررسی‌های آماری نشان می‌دهد در ایران نیز میانگین سن در اولین ازدواج همین روند را دارد، با این تفاوت که این افزایش در مورد زنان بیشتر است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۷۵، میانگین سن ازدواج در مردان ۲۵/۶ سال است که نسبت به سال ۱۳۶۵، ۲ سال افزایش داشته و در زنان ۲۲/۴ سال بوده که افزایش ۲/۶ سال را نشان می‌دهد^۴. افزایش میانگین سن ازدواج در ایران پیامدهای ویژه‌ای را به دنبال خواهد داشت. در ایران، هرگونه روابط بین زن و مرد و از جمله روابط جنسی، ضوابط ویژه‌ای دارد که فرهنگ و

۱. فسمع صوت دَفَّ فقال(ص): «... حسن هذا النکاح لا السفاح... اسندوا النکاح و اعلنوا بینکم و اضریوا علیه بالدَفَّ...» مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۷۵ و «فرق بین النکاح و السفاح ضرب الدَفَّ»، همان، ص ۲۶۷.
 ۲. «اجر المغنیة التي تزف العرائس لیس به بأس...»، حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۱۲۱.
 ۳. از جمله: خمینی، سید روح‌الله، تحریر الوسیله، ص ۳۸۸، مسئله ۱۳ از مسائل مکاسب، و انصاری، شیخ مرتضی، مکاسب محرمة، بحث غنا.
 ۴. امانی، مهدی، جمعیت‌شناسی عمومی، ص ۶۲.

ارزشهای اسلامی آن را اقتضا می‌کند. این در حالی است که در فرهنگهای دیگر، آزادی بیشتر روابط جنسی به خودی خود برخی پیامدهای تأخیر ازدواج را برطرف می‌سازد. جوانان نیازمند به ازدواج در صورت نبود امکانات مناسب، باید تا زمان نسبتاً طولانی، مهار رفتاری و انگیزشی قوی داشته باشند یا به روابط جنسی نامشروع روی آورند، البته بین این دو حد، مراتب متعددی قرار می‌گیرد. کنترل شدید نیازهای جنسی، مشکلات روانی از جمله بازداری فرد و گاه تا حد افسردگی را به دنبال خواهد داشت. از سوی دیگر، تخلف از محدوده شرعی در روابط جنسی گاه به احساس گناه در فرد می‌انجامد. احساس گناه نیز خود پیامدهایی روان‌شناختی مانند خود را سرزنش کردن، احساس حقارت در برابر دیگران و درپیش گرفتن نوعی انزوا و دوری از روابط اجتماعی، به دنبال خواهد داشت.^۱ از آنجا که این دو شیوه به سلامت روانی افراد و جامعه آسیب می‌رساند، و به علاوه پایبندی به ارزشهای اسلامی در ایران، جزء جدایی‌ناپذیر فرهنگ ما به شمار می‌رود، شایسته است نخست: به زمان مناسب ازدواج که سلامت روانی فرد را تا حدی تضمین می‌کند، اشاره کنیم و سپس به موانع موجود بپردازیم، به این امید که زمینه تأمین بهداشت روانی فردی و اجتماعی، و تحقق و شکوفایی ارزشهای اسلامی هرچه بیشتر فراهم شود. بدیهی است اگر پذیرفته شود که سن معینی برای ازدواج مناسب‌تر است، همه نهادهای اجتماعی، از خانواده تا نهاد آموزش و پرورش و دولت و سازمانهای مختلف، وظیفه خواهند داشت زمینه ازدواج آحاد جامعه را در این مرحله سنی حتی الامکان فراهم و در جهت کاهش موانع و محدودیتهای آن تلاش کنند.

در اسلام، ازدواج در هر مرحله از زندگی امری مجاز است^۲، به طوری که حتی ازدواج در کودکی با شرایط خاص و رعایت مصالح فرد بر اساس قوانین اسلام، می‌تواند صحیح باشد. البته بدیهی است که رعایت مسئولیتها و وظایف خانوادگی در این گونه ازدواج‌ها منوط به بلوغ جنسی و رشد اجتماعی کافی است^۳؛ از این رو، ازدواج در کودکی مشکلات متعددی دارد که اغلب ناشی از رشد نایافتگی شناختی، عاطفی و جسمانی فرد است. در سخنان اولیای دین(ع) نیز دشواری در انس گرفتن با یکدیگر از مشکلات ازدواج در کودکی شمرده شده است.^۴ با بررسی اهداف و کارکردهای ازدواج

۱. آزاد، پیمان، زندگی بدون احساس گناه، ص ۱۷۰-۱۷۳.

۲. نجفی، جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۱۴۶.

۳. همان، ص ۲۰۰؛ بنی هاشمی، سید محمد حسن، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۸۶.

۴. کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۹۸.

از دیدگاه اسلام، می‌توان زمان مناسب برای ازدواج را سالهای آغاز جوانی دانست؛ چنان‌که ائمه اطهار(ع) به صراحت توصیه می‌کردند که جوانان در صورت توان ازدواج کنند.^۱ از اهداف اساسی ازدواج در اسلام ارضای نیازهای جنسی است، به طوری که بروز این نیازها و تشدید آنها فرد را هرچه سریع‌تر به ازدواج کردن سوق می‌دهد. از دوران نوجوانی نیازهای جنسی در فرد پدیدار شده و به تدریج شدت می‌یابد و ازدواج راهی مشروع برای ارضای این نیازهاست. در مقابل، مهار و سرکوب کردن این نیازها و در پیش گرفتن رهبانیت، در اسلام پذیرفته نشده^۲ و در کلمات ائمه اطهار(ع) افرادی که از ازدواج خودداری می‌کنند، مورد خطابه‌های ملامت‌آمیز شدیدی قرار گرفته‌اند.^۳ افزون بر این، روابط عاطفی زن و شوهر در دوران جوانی با تفریحات و سرگرمی‌هایی در بیرون محیط خانه و در درون آن همراه است. در متون دینی با کلمه «ملاعبه» از این امر تعبیر می‌شود و در مواردی به افراد توصیه می‌گردد تا همسری جوان اختیار کنند تا روابط آنها به مقتضای سنی هر دو با روابط کلامی و غیرکلامی محبت‌انگیز و خوشایند نیز همراه باشد.^۴ روشن است که برقراری این گونه روابط امری متقابل است و تنها در صورت آمادگی روانی زن و مرد تحقق می‌یابد؛ به علاوه، ملاعبه با شور و نشاط جوانی متناسب است و اگر فرد وارد میان‌سالی شود یا به انتهای دوره جوانی برسد، آمادگی روانی برای تعامل نشاط بخش با همسر نخواهد داشت. نکته دیگر، تأثیرهای روانی و جسمانی روابط جنسی است که نوعی تعادل روانی را به دنبال دارد^۵ و حصول آن در جوانی اهمیت بیشتری دارد؛ بنابراین، با توجه به اهتمام دین اسلام به همه نیازهای طبیعی از جمله نیازهای جنسی، شایسته نیست ازدواج از سال‌های آغازین دوره جوانی که اوج نیازهای جنسی است، به تأخیر انداخته شود.

از اهداف دیگر ازدواج، سکون و آرامش و دوستی متقابلی است که فقط در پرتو آن برای زن و مرد حاصل می‌شود.^۶ از سوی دیگر، در دوره جوانی فرد بیش از هر دوره

۱. «یامعشر الشباب علیکم بالباه» حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۲۵.

۲. «لم یرسلنی الله بالرهبانیه و لکن بعثنی بالحنیفیه السمحة اصوم واصلی و المس اهلی فمن احب فطرتی فلیستنّ بسنتی و من سنتی النکاح» همان، ص ۷۴.

۳. «رذال موتاکم العزّاب» همان، ص ۷ و نیز تعبیرهای «اخوان الشیاطین» و «شرار امتی عزّابها» و مشمول لعنت الهی شدن، نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۵ - ۱۵۶.

۴. «فهلأ فتاة تلاعبها و تلاعبک» همان، ص ۱۷۹.

۵. «المرأة الجميلة تقطع البلغم» حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، باب ۲۱، ص ۳۷.

۶. روم، ۲۱.